

Joanna Nowakowska-Małusecka

*Uniwersytet Śląski**Wydział Prawa i Administracji**ORCID: 0000-0003-2671-8507*

Wykorzystanie szkół i uniwersytetów do celów militarnych w konfliktach zbrojnych – potrzeba działania

The use of schools and universities for military purposes
in armed conflicts – the need for action

Streszczenie

Przedstawiona problematyka dotyczy kwestii relacji prawa do nauki jako jednego z podstawowych praw człowieka, niepodlegającego derogowaniu, do – powszechnego w konfliktach zbrojnych – nie tylko atakowania szkół i innych jednostek oświatowych oraz naukowych, ale także ich wykorzystywania w celach wojskowych tak przez państwowe siły zbrojne, jak i nieregularne grupy militarne. Ogromne znaczenie dla omawianego zagadnienia mają zarówno postanowienia podstawowych aktów międzynarodowego prawa praw człowieka w zakresie zapewnienia każdemu prawa do nauki, jak i regulacje w tym zakresie międzynarodowego prawa humanitarnego. Konwencje genewskie o ochronie ofiar wojny w sposób jednoznaczny nakładają na strony konfliktów zbrojnych obowiązek zapewnienia zwłaszcza dzieciom poniżej 15. roku życia takich warunków, w których nauka i wychowanie zgodnie z tradycjami są możliwe. Nauka nie powinna być przerwana tylko dlatego, że trwa konflikt zbrojny, bowiem właśnie w tej niezwykle trudnej i wyjątkowej sytuacji jest ona szczególnie istotna. W tym celu, także dla zapewnienia dzieciom i studentom bezpieczeństwa, wszelkie obiekty przeznaczone do realizacji edukacji i nauki powinny być chronione przed atakami. Co więcej, wobec częstych naruszeń oraz wykorzystywania obiektów oświatowych i naukowych do celów militarnych, społeczność międzynarodowa stanęła na stanowisku przedsięwzięcia, instrumentem politycznym, takich działań, które ograniczyłyby zarówno ataki na szkoły i uniwersytety, jak i ich wykorzystywanie w celach wojskowych. Ma to być zapewnione poprzez realizację przez strony konfliktów Wytycznych z Lucens (*Lucens Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use during Armed Conflict*) oraz Deklaracji w sprawie bezpiecznych szkół (*Safe Schools Declaration*), która została przyjęta przez większość państw członkowskich ONZ.

Słowa kluczowe

prawo do nauki, obiekty cywilne, ochrona dóbr kulturalnych, Wytyczne z Lucens, Deklaracja w sprawie bezpiecznych szkół

Abstract

The issues relate to the relationship between the right to education, as one of the fundamental human rights which is not subject to derogation, and to not only attacking schools and other educational and scientific units but also their usage for military purposes by both state armed forces and non-govern-

ment military groups. Both the provisions of the basic acts of international human rights law on ensuring the right to education for everyone, and the regulation of international humanitarian law are of great importance to this issue. The Geneva Conventions on the Protection of Victims of War clearly impose an obligation on parties to armed conflicts to provide, in particular, children under 15 years of age with conditions in which education and upbringing following tradition are possible. Education should not be interrupted just because an armed conflict is ongoing, as it is essential especially in this tough and exceptional situation. To this end, and to ensure children and students' safety, all facilities intended for education and study should be protected against attacks. What is more, because of the frequent violations and the use of educational and scientific facilities for military purposes, the international community has taken the position of an undertaking, a political instrument, of such actions which would limit both attacks on schools and universities and using them for military purposes. This is to be ensured through the implementation of the Lucens Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use during Armed Conflict and the Safe Schools Declaration, which was accepted by most UN Member States.

Keywords

the right to education, civil objects, the protection of cultural property, Lucens Guidelines, Safe Schools Declaration

1. Wprowadzenie

Problematyka ochrony dóbr kultury w czasie konfliktu zbrojnego w kontekście sytuacji szkół, uniwersytetów i innych placówek edukacyjnych ma ogromne znaczenie z jednej strony dla korzystania z prawa do nauki, z drugiej zaś zapewnienia ochrony placówkom służącym realizacji tego prawa. Należy jednak spojrzeć na zagadnienie szerzej i traktować wspomniane placówki nie tylko jako obiekty cywilne, ale jako dobra kultury, gdyż służą społeczeństwu, kultywowaniu jego tradycji, nauczaniu historii, ale także nauce i poszanowaniu kultury innych nacji oraz wychowaniu w duchu tolerancji.

Pojęcie dóbr kulturalnych wyjaśnione w art. 1 Konwencji haskiej o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z 1954 r.¹ (dalej także Konwencja haska), wskazującym na zakres stosowania Konwencji, wydaje się być dosyć precyzyjne i adekwatne w odniesieniu do wskazanych w tytule placówek. Ta kwestia pojawia się zwłaszcza w przypadku tytułowych uniwersytetów, które stanowią nie tylko ośrodki edukacyjne, ale przede wszystkim naukowe, zawierające często bogate zbiory o znaczeniu historycznym i nie tylko, o którym mówi właśnie art. 1 Konwencji haskiej. W tym kontekście ochrona uniwersytetów na mocy tejże Konwencji nie budzi wątpliwości. Z drugiej jednak strony szkoły, jako placówki edukacyjne objęte systemem oświaty², nie mieszczą się w definicji dóbr kulturalnych. Pamiętać jednak należy, że nauka, wychowanie w duchu wspomnianej

¹ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z dnia 14 maja 1954 r. (Dz.U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212, załącznik).

² System oświaty obejmuje wszystkie szczeble szkół poniżej szkół wyższych (por. art. 2 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty, Dz.U. z 1991 r. Nr 95, poz. 425, z póź.zm.).

tolerancji zaczynają się od szkół najniższego szczebla. Bez tego etapu nie ma uniwersytetów, nie ma ich ochrony, nie ma dziedzictwa kulturowego. W tym miejscu być może warto przypomnieć przekaz o zniszczeniu Biblioteki Aleksandryjskiej, czego w 642 r. miał dokonać kalif Omar, stwierdzając, że jeśli księgi w bibliotece zawierały to samo co Koran, to są niepotrzebne, a jeśli coś innego, to mogą być szkodliwe, a więc należy je zniszczyć. Ten przykład stanowi dowód na to, jak ważna jest nauka, i to nie jakakolwiek nauka, ale taka, która szerzona jest z poszanowaniem dziedzictwa nie tylko własnego, ale także innych. Bez wiedzy, przekazywanej w duchu tolerancji, żadne dobro nie będzie chronione, ani cudze, ani własne, zaniknie bowiem świadomość własnej historii, dokonań poprzednich pokoleń. A konflikt zbrojny jest niestety „doskonałą” okazją, by niszczyć i demonstrować pogardę dla przeszłości, dla tego co zostało już osiągnięte.

Celem więc niniejszego opracowania jest ukazanie związku pomiędzy edukacją, prawem do nauki, sytuacją szkół i uniwersytetów podczas konfliktów zbrojnych, zwłaszcza gdy są one wykorzystywane do celów wojskowych, a ochroną dóbr kultury w tym nadzwyczajnym stanie. Faktem jest, że zarówno realizacja prawa do nauki, jak i sama ochrona placówek edukacyjnych wykorzystywanych przez strony w konfliktach do celów z nimi związanych, są nie tylko utrudnione, ale wręcz niemożliwe. Powstaje zatem pytanie, czy ochrona obiektów cywilnych takich jak szkoły i uniwersytety w postaci zakazu ich atakowania nie powinna być rozszerzona o zakaz wykorzystywania do celów militarnych, co naraża je na ewentualne ataki i zniszczenie, a to rzecz jasna sprzeczne jest z Konwencją haską (w przypadku ośrodków naukowych) oraz konwencjami genewskimi o ochronie ofiar wojny z 1949 r.³ i protokołami dodatkowymi do nich z 1977 r.⁴ Przyjęcie Deklaracji w sprawie bezpiecznych szkół i Wytycznych z Lucens wydaje się pożądanym krokiem w dobrym kierunku. Choć brak jest w tej kwestii norm prawnych, to jednak zaakceptowanie wymienionych dokumentów i podjęcie w tej materii zobowiązań ze strony państw ma niebagatelne znaczenie, także – być może – dla tworzenia takich norm. Niniejsze więc rozważania toczą się w oparciu o normy istniejące, w tym zwłaszcza Konwencję haską z 1954 r. oraz inne instrumenty międzynarodowego prawa humanitarnego, jak również o stanowisko społeczności międzynarodowej, w tym przede wszystkim ONZ oraz organizacji pozarządowych. Jednak w tle pojawia się postulat nie tyle tworzenia nowych rozwiązań prawa międzynarodowego w postaci traktatowej, co praktyki prowadzącej do wykształcenia się zwyczaju międzynarodowego.

³ Chodzi zwłaszcza o: Konwencja o ochronie osób cywilnych podczas wojny (IV konwencja genewska) z dnia 12.08.1949 r. (Dz.U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik); dalej IV KG.

⁴ Mowa tu o: I Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych z dnia 8 czerwca 1977 r. (dalej I PD), II Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych z dnia 8 czerwca 1977 r. (dalej II PD), (Dz.U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175, załącznik).

2. Prawo do nauki w konfliktach zbrojnych

Analiza prawa do nauki jako takiego, a także w kontekście konfliktu zbrojnego, nie jest przedmiotem czy głównym nurtem niniejszych rozważań, dlatego nie zostanie ona w tym miejscu przeprowadzona. Nie jest to także problematyka nieznaną doktrynie czy mało komentowaną⁵. Niemniej jednak warto pokrótce zwrócić uwagę na znaczenie tego prawa w systemie międzynarodowej ochrony praw człowieka, gdyż sama nauka bez wątplenia wpływa na postawy jednostek, a więc może przyczynić się do szeroko rozumianej ochrony (lub jej braku) dziedzictwa kulturowego nie tylko w konfliktach zbrojnych, ale w ogólności. Ponadto, jako jedno z podstawowych praw człowieka powinno być realizowane, zapewnione w każdej sytuacji faktycznej.

Waga przedstawianego problemu jest ogromna, samo nauczanie bowiem wymaga czasu, uwagi i środków. Efektywny system edukacji stanowi integralną podstawę budowania ekonomii i porządku po zakończonym konflikcie⁶. Z jednej strony dzieci w każdej sytuacji potrzebują rozwoju tak intelektualnego, jak i fizycznego. Z drugiej strony, brak edukacji naraża dzieci na wiele niebezpieczeństw, jak na przykład przymusową rekrutację do grup zbrojnych, podatność na indoktrynację. Edukacja ratuje więc życie, daje nadzieję, pomaga zaszczerpić określone wartości, promuje sprawiedliwość, tolerancję i poszanowanie praw człowieka. Ponadto, dzieci z obszaru konfliktów, które nie potrafią pisać ani czytać, nie są w stanie zrozumieć historii swojego kraju ani przyczyn konfliktu.

Jako jedno z podstawowych praw człowieka prawo do nauki tradycyjnie zaliczane jest do drugiej generacji. Prawo to ma – na co zwrócono już uwagę – szczególną wagę, zwłaszcza gdy spojrzeć się na postanowienia Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r.⁷ (EKPC). Realizacja tego prawa ma bowiem kluczowe znaczenie dla wszystkich innych praw, także tych należących do pierwszej generacji. Jeśli bowiem ktoś nie potrafi czytać i pisać, bo nie zapewniono mu nauki, nie potrafi też korzystać ze swoich pozostałych praw. Co więcej, nawet nie wie, że takie prawa posiada.

To, jak ważna jest nauka i odpowiednie nauczanie, podkreślili już twórcy Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (PDPC)⁸ w art. 26. Jego ustęp 2 wskazuje na wartości, jakie powinny przyświecać takiej nauce. Z jednej strony jest to prawo każdego

⁵ Zob. np. G. Loane, R. Fal-Dutra Santos, *Strengthening Resilience: the ICRC's Community-Based Approach to Ensuring the Protection of Education*, "International Review of the Red Cross" 2017, vol. 99, issue 2, s. 797–820; *Framework for Access to Education*, ICRC, Geneva, July 2017.

⁶ Zob. m.in.: T.A. Richards, *The War is Over but the Battle Has Just Begun: Enforcing a Child's Right to Education in the Wake of Armed Conflict*, "Penn State International Law Review" 2004, vol. 23, issue 1, s. 203–206.

⁷ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.).

⁸ Universal Declaration of Human Rights. UN Doc. GA Res. 217 (III), 10.12.1948 (polski tekst m.in. w: *Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór dokumentów*, oprac. A. Przyborowska-Klimczak, Lublin 2009)

do oświaty, a jednocześnie obowiązek państwa zapewnienia bezpłatnego szkolnictwa podstawowego. Z drugiej strony, celem oświaty jest „pełny rozwój osobowości ludzkiej i ugruntowanie poszanowania dla praw człowieka i podstawowych wolności”. Nauka powinna krzewić „rozumienie, tolerancję i przyjaźń między wszystkimi narodami, grupami rasowymi lub religijnymi oraz wspierać działalność Organizacji Narodów Zjednoczonych zmierzającą do utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa”. Ten drugi aspekt prawa do nauki nie ogranicza się więc li tylko do nauki na poziomie podstawowym, ale dotyczy każdego etapu edukacji i rozwoju intelektualnego.

Postanowienia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka zostały rozwinięte w aktach rangi traktatowej tak w systemie uniwersalnym, jak i systemach regionalnych ochrony praw człowieka (art. 13 MPPGSiK⁹, art. 28 KPD¹⁰, art. 22 Konwencji dotyczącej statusu uchodźców¹¹, art. 2 Protokołu nr 1 do EKPC¹², art. 32 KPP UE¹³ dotyczący zakazu pracy dzieci utrudniającej naukę, art. 17 ust. 1 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów¹⁴, art. 11 Afrykańskiej Karty Praw i Dobrobytu Dziecka¹⁵ oraz art. 13 Protokołu dodatkowego do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka¹⁶).

Edukacja jest zarówno prawem człowieka samym w sobie, jak i nieodzownym środkiem realizacji pozostałych praw. Jest też podstawowym narzędziem, za pomocą którego ekonomicznie i społecznie zmarginalizowani dorośli i dzieci mogą wydzwignąć się z ubóstwa i uzyskać środki do pełnego uczestnictwa w życiu swoich społeczności. Edukacja odgrywa istotną rolę we wzmocnieniu pozycji kobiet, ochrony dzieci przed wyzyskiem, niebezpieczną pracą, przemocą i wykorzystywaniem seksualnym, w promowaniu praw człowieka i demokracji, ochrony środowiska oraz kontrolowaniu wzrostu populacji. Coraz częściej edukacja jest uznawana za jedną z najlepszych finansowych inwestycji, które mogą poczynić państwa. Ale znaczenie edukacji jest nie tylko prak-

⁹ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z dnia 16 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169, załącznik).

¹⁰ Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

¹¹ Konwencja dotycząca statusu uchodźców z dnia 28 lipca 1951 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515).

¹² Protokół nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 20 marca 1952 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175 z późn. zm.).

¹³ Karta praw podstawowych Unii Europejskiej z dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz.Urz. UE C 303/01, 14.12.2007).

¹⁴ Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów z dnia 26 czerwca 1981 r. (https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf); polski tekst w: *Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe*, przekład i oprac. B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, Toruń 1993).

¹⁵ Afrykańska Karta Praw i Dobrobytu Dziecka z dnia 11 lipca 1990 r. (https://au.int/sites/default/files/treaties/36804-treaty-african_charter_on_rights_welfare_of_the_child.pdf); polski tekst w: A. Łopatka, *Dziecko i jego prawa człowieka*, Warszawa 2020, s. 175–199).

¹⁶ Protokół dodatkowy do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka dotyczący praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych z dnia 17 listopada 1988 r. (<http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-52.html>); polski tekst w: *Prawa człowieka. Dokumenty...*.

tyczne: dobrze wykształcony, oświecony i aktywny umysł, zdolny do swobodnej i szerokiej wędrówki, jest jedną z największych wartości ludzkiej egzystencji¹⁷.

W sytuacji konfliktu zbrojnego edukacja jest szczególnie ważna, zwłaszcza dla najmłodszych jej beneficjentów. Jednakże to właśnie szkoły czy uniwersytety lub inne placówki oświatowe/naukowe są często celem ataków lub też są przypadkowo niszczone. Nierzadko też są wykorzystywane do celów wojskowych, mimo ich całkowitego do nich nieprzystosowania. W takich sytuacjach edukacja jest nie tylko uniemożliwiona, ale też całkowicie nierealna i niebezpieczna. Z drugiej jednak strony konflikty zbrojne nie powinny stanowić przeszkody do prowadzenia nauki, choćby nawet w ograniczonym zakresie, gdyż jest ona dla dzieci i młodzieży często jedyną namiastką normalnego życia. Jeśli więc istnieje taka możliwość, to nauka powinna być powierzona kompetentnym osobom, które wywodzą się z tego samego kręgu kulturowego lub też posiadają te same tradycje kulturalne (art. 24 i art. 50 Konwencji genewskiej o ochronie osób cywilnych podczas wojny – IV KG). Ponadto należy podkreślić, że placówki oświatowe są obiektami cywilnymi i jako takie nie mogą być atakowane (art. 52 I PD). Stanowi tak zasada rozróżniania, która ma zastosowanie nie tylko do osób, ale także do mienia. W praktyce strony konfliktów zbrojnych zbyt często o tym zapominają, albo też celowo omijają tę zasadę.

Zapewnienie nauki na obszarach okupowanych¹⁸, czy też w przypadku internowania, jest obowiązkiem państwa okupacyjnego czy zatrzymującego. Zgodnie z art. 94 IV KG państwo zobligowane jest do popierania działalności intelektualnej, wychowawczej, rozrywkowej i sportowej osób internowanych, a więc dzieciom i młodzieży należy zapewnić kształcenie, także w szkołach położonych poza obszarem internowania. Nauka ma być również zapewniona w trakcie ewakuacji (art. 78 ust. 2 I PD), co oczywiście nie jest łatwe, ale ten obowiązek leży przede wszystkim po stronie państwa, do którego kierowane są ewakuowane dzieci. Wynika to z przyjętych przez państwa zobowiązań zawartych w IV KG i obu protokołach dodatkowych. Podkreśla się jednocześnie, iż także państwo-strona konfliktu zbrojnego powinno przedsięwziąć wszelkie możliwe działania, które zapewnią dzieciom ewakuowanym naukę¹⁹.

Prawo do nauki jest więc ze wszech miar prawem uniwersalnym, przysługuje bowiem tak w czasie pokoju, jak i w czasie każdego konfliktu zbrojnego (por. też art. 4

¹⁷ *Implementation of the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 13. The right to education.* Committee on Economic, Social and Cultural Rights, E/C.12/1999/10, 8.12.1999, s. 1.

¹⁸ Szerzej na ten temat: J.T. Horowitz, *The Right to Education in Occupied Territories: Making More Room for Human Rights in Occupation Law*, "Yearbook of International Humanitarian Law" 2004, vol. 7, s. 238–249 oraz m.in. *The right to education in emergency situations*, GA Res. UN Doc. A/Res/64/290, 27.07.2010.

¹⁹ Szerzej: Y. Sandoz, Ch. Swinarski, B. Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, ICRC, Geneva 1987, s. 914 oraz J. Nowakowska-Małusecka, *Sytuacja dziecka w konflikcie zbrojnym. Studium prawnomiędzynarodowe*, Oficyna Wydawnicza BRANTA, Bydgoszcz-Katowice 2012, s. 45–46.

ust. 3(a) II PD) każdemu dziecku²⁰. Dostęp dzieci do nauki w czasie konfliktu zbrojnego jest nie tylko prawem traktatowym, ale też zwyczajowym²¹. Należy więc wyraźnie podkreślić, że konflikty zbrojne nie powinny stanowić przeszkody w kontynuowaniu przez dzieci nauki. Oczywiście, powinno się to odbywać w miejscach bezpiecznych, nie atakowanych przez żadną ze stron konfliktu.

3. Ochrona budynków szkolnych i uniwersyteckich/naukowych w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego

Jak wcześniej wskazano, budynki szkolne należą do obiektów cywilnych i jako takie podlegają ochronie międzynarodowego prawa humanitarnego. Zarówno szkoły, jak i budynki uniwersytetów nie są celami wojskowymi, stąd – zgodnie z art. 52 ust. 1 I PD – jako dobra cywilne nie powinny być celem ataków ani represaliów. I dalej, celami wojskowymi są tylko takie cele, które wnoszą istotny wkład do działalności wojskowej, a ich zniszczenie przynosi korzyść w takiej sytuacji (art. 52 ust. 2 I PD). Trudno uznać, aby szkoły czy uniwersytety wnoszą taki, określony w I Protokole dodatkowym, wkład. Należy też podkreślić, że „w razie wątpliwości domniemywa się, że dobra normalnie przeznaczone do użytku cywilnego, takie jak [...] szkoły, nie są używane w celu wniesienia rzeczywistego wkładu do działania wojskowego” (art. 52 ust. 3 I PD). W podobny sposób Protokół odnosi się do dóbr kultury, chronionych przede wszystkim na podstawie Konwencji haskiej z 1954 r. (art. 53 I PD). Jak się podkreśla, i co potwierdza także orzecznictwo międzynarodowych trybunałów karnych, szkoły należą do dóbr cywilnych i nie powinny być atakowane, „o ile osoba rozważająca atak w danej sytuacji, posiadając określone informacje, nie może, myśląc rozsądnie, przyjąć, iż są one używane w celu wniesienia efektywnego wkładu do działalności wojskowej”²². W przypadku zaś gdy takie obiekty są używane w charakterze punktów strzelniczych/snajperskich, tracą swoją ochronę w danym momencie, choć nie są pozbawione swojego cywilnego charakteru²³. Nie jest chyba przypadkiem, że szkoły jako dobra cywilne i dobra kultury zestawio-

²⁰ Por. także *Zasady przewodnie dotyczące wewnętrznego przesiedlenia – Guiding Principles on Internal Displacement*. Addendum to the Report of the Representative of the Secretary-General, Mr. Francis M. Deng, submitted pursuant to Commission Resolution 1997/39, UN Doc. E/CN.4/1998/53/Add.2, 11.02.1998, zasada 23.

²¹ J.-M. Henckaerts, L. Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law, Vol. I Rules*, ICRC, Cambridge 2005, s. 481 (zasada 55).

²² P. Grzebyk, *Cele osobowe i rzeczowe w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego*. Wyd. naukowe SCHOLAR, Warszawa 2018, s. 187.

²³ *Ibidem* oraz przytoczone orzecznictwo Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii (MTKJ) i Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK): *Prosecutor v. Milorad Krnojelac*, wyrok Izby Apelacyjnej MTKJ, IT-97-25-A, 17.09.2003, par. 83; *Prosecutor v. Stanislav Galić*, wyrok Izby Orzekającej MTKJ, IT-98-29-T, 5.03.2003, par. 52; *Prosecutor v. Ljube Bošković i Johan Tarčulovski*, wyrok Izby Ape-

ne zostały obok siebie, gdyż te pierwsze bez wątpienia mają ogromne znaczenie dla ochrony dziedzictwa kulturowego²⁴. Jeśli dodatkowo weźmie się pod uwagę przeznaczenie tak dydaktyczne, jak i naukowe budynków uniwersyteckich i mieszczących się w nich bibliotek czy zbiorów o wartości historycznej, to dziedzictwo kulturalne – w razie ataku czy niezgodnego z przeznaczeniem ich wykorzystania wojskowego – jest zagrożone. Często zauważa się, że – z uwagi na położenie obiektów szkolnych i uniwersyteckich oraz ich konstrukcję – dla stron w konfliktach zbrojnych są one wygodnym, dobrym i solidnym miejscem do umieszczenia punktów strzelniczych czy zakwaterowania oddziału. Wtedy to właśnie, jak już zauważono, stają się celami wojskowymi²⁵.

Wydaje się, że każda ingerencja stron konfliktu w przeznaczenie budynków szkolnych i przejście ich dla celów wojskowych stanowi naruszenie także prawa do edukacji, ta bowiem nie może się odbywać bez odpowiedniego wyposażenia czy przystosowanych do tego pomieszczeń.

W rzeczywistości agresja stron konfliktów zbrojnych wobec systemu oświaty, szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych, nauczycieli i uczniów widoczna jest w niemalże każdym konflikcie zbrojnym. Niejednokrotnie dochodzi do celowych ataków na szkoły i uczące się w nich dzieci. Zastraszanie i przemoc są codziennością w wielu regionach objętych konfliktami, a w takich miejscach jak np. Afganistan kierowane są one zwłaszcza wobec dziewcząt, którym w wielu społecznościach odmawia się prawa do edukacji²⁶.

Konflikty zbrojne mają też ogromny wpływ na psychikę tak dzieci, jak i nauczycieli, którzy nie tylko boją się o życie swoich uczniów, ale także o własne bezpieczeństwo. Dodatkową barierą dla zapewnienia edukacji jest uchodźstwo i wewnętrzne przesiedlenie. Dzieci potrzebują nauki w każdej sytuacji, przede wszystkim podczas kryzysu i choć jest ona wówczas chaotyczna i często nieformalna, to stanowi namiastkę normalnego życia, nawet z dala od rodzinnego domu. Mimo wielu zagrożeń edukacja zwiększa odporność dzieci np. na rekrutowanie ich do grup zbrojnych i daje szansę na przetrwanie²⁷. Do tego jednak potrzebne są też odpowiednie warunki – bezpieczne miejsce, gdzie nauka ta mogłaby się odbywać.

lacyjnej MTKJ, IT-04-82-A, 19.05.2010, par. 107; *Prosecutor v. Germain Katanga*, wyrok Izby Orzekającej MTK, ICC-01/04-01/07, 7.03.2014, par. 880.

²⁴ P. Grzebyk, *Cele osobowe i rzeczowe...*, s. 187.

²⁵ *Ibidem*, s. 187–188.

²⁶ Zob m.in. Report of the UN Secretary-General on children and armed conflict in Afghanistan. UN Doc. S/2008/695, 10.11.2008; Report of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict, UN Doc. A/HRC/40/49, 26.12.2018; Report of the UN Secretary-General on children and armed conflict, UN Doc. A/74/845-S/2020/525, 9.06.2020 oraz wiele innych raportów.

²⁷ J. Nowakowska-Małusecka, *Sytuacja dziecka w konflikcie zbrojnym...*, s. 231.

Raport UNESCO z 2011 r.²⁸, w nawiązaniu do szeregu wcześniejszych dokumentów ONZ, w tym raportów Sekretarza Generalnego, Specjalnego Przedstawiciela Sekretarza Generalnego ds. Dzieci i Konfliktów Zbrojnych oraz Grupy Roboczej przy Radzie Bezpieczeństwa, wskazuje, iż ataki na szkoły należą do sześciu najcięższych naruszeń praw dziecka w czasie konfliktów zbrojnych²⁹. Zdaniem UNESCO wspomniane raporty nie dają pełnego obrazu i skali przedstawianego problemu oraz naruszeń z tym związanych. Na skutek ataków przeprowadzanych na szkoły oraz nauczycieli i uczniów dzieci boją się uczęszczać do nich, nauczyciele nie chcą prowadzić lekcji w obawie o swoje życie, a rodzice wolą pozostawić dzieci w domach niż narażać je na ataki ze strony walczących grup, branie ich w charakterze zakładników czy rekrutowanie³⁰.

Strony konfliktów zbrojnych nie mogą atakować szkół ani innych instytucji oświatowych jako instytucji cywilnych. Takie działania są zabronione zarówno przez traktatowe, jak i zwyczajowe międzynarodowe prawo humanitarne. W związku z czym ich przeprowadzenie stanowi zbrodnię wojenną czy nawet zbrodnię przeciwko ludzkości (por. np. art. 8 Statutu MTK³¹). Prawo nakłada na strony konfliktu obowiązek ochrony szkół przed atakami, co potwierdziło także orzecznictwo MTKJ³².

Należy zwrócić jeszcze uwagę na inne regulacje, które wprost odnoszą się do dóbr kultury, do których zaliczane są między innymi budynki instytucji naukowych. Na mocy art. 27 Regulaminu haskiego z 1907 r.³³ „Podczas oblężeń i bombardowań należy zastosować wszelkie niezbędne środki, ażeby w miarę możliwości oszczędzone zostały [...] gmachy służące celom nauki [...], pod warunkiem, ażeby te gmachy i miejsca nie służyły jednocześnie celom wojskowym”. I dalej, art. 56: „[...] Wszelkie zajęcie, zniszczenie lub rozmyślna profanacja instytucji tego rodzaju [...], są zabronione i winny być karane”³⁴.

²⁸ *The Hidden Crisis: Armed Conflict and Education. Education for All*, Global Monitoring Report 2011, UNESCO, Paris 2011.

²⁹ Zob. m.in. *Impact of Armed Conflict on Children*, Report of the Expert of the Secretary-General, Ms. Graça Machel, Submitted Pursuant to General Assembly Resolution 48/157, A/51/306, 26.08.1996; rezolucja RB nr 1998 (2011), SC Res. S/Res./1998 (2011), 12.07.2011; Report of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict, UN Doc. A/65/219, 4.08.2010.

³⁰ Report of the Special Representative (2010)..., par. 16. J. Nowakowska-Małusecka, *Sytuacja dziecka w konfliktach zbrojnych...*, s. 235.

³¹ Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego z dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708).

³² *The Six Grave Violations Against Children During Armed Conflict: The Legal Foundation*. Working Paper No. 1. Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict. October 2009 (tekst w: <http://www.un.org.children/conflict>, dostęp: 10.10.2020), s. 13–14; *Prosecutor v. Zoran Kupreškić and others*, wyrok Izby Orzekającej MTKJ, IT-95-16-T, 14.01.2000, *Prosecutor v. Dario Kordić and Mario Čerkez*, wyrok Izby Orzekającej MTKJ, IT-95-14/2-T, 26.02.2001.

³³ Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej (IV konwencja haska) oraz Regulamin dotyczący praw i zwyczajów wojny lądowej z dnia 18 października 1907 r. (Dz.U. z 1927 r. Nr 21, poz. 161).

³⁴ Krótki komentarz do polskiego tłumaczenia tych postanowień, gdzie mowa jest o karaniu, a nie – jak w tekstach autentycznych – o odpowiedzialności prawnej, zob. m.in. P. Grzebyk, *Cele osobowe i rzeczowe...*, s. 181, przypis 183.

Podobne postanowienia znalazły się także w art. 5 IX konwencji haskiej z 1907 r.³⁵ i były to pierwsze, choć wówczas jeszcze szczątkowe regulacje międzynarodowe chroniące dobra kulturalne³⁶.

Szczegółowo ich ochrona została uregulowana w Konwencji haskiej z 1954 r. oraz w protokołach do niej z 1954 r. i 1999 r.³⁷, jak również w obu protokołach dodatkowych do konwencji genewskich z 1977 r. (art. 53 lit. a I PD, art. 16 II PD). Ich ochrona ma być zapewniona zarówno w konfliktach międzynarodowych, jak i nieposiadających takiego charakteru i bez wątpienia jest to również część zwyczajowego międzynarodowego prawa humanitarnego³⁸.

Niestety, podczas konfliktów na całym świecie dochodzi do tysięcy ataków na budynki szkolne, uniwersyteckie oraz inne obiekty o podobnym przeznaczeniu³⁹. Ataki te przeprowadzane są celowo, a niszczenie szkół jest elementem szerszej strategii, bowiem ich celem jest destabilizacja i rozbięcie społeczeństwa. Zniszczone szkoły nie nadają się do wykorzystania na cele edukacyjne, co pozbawia dzieci i młodzież możliwości kontynuowania nauki. Ponadto, system edukacji często jest utożsamiany z władzą państwową i systemem, dlatego ataki są przez stronę konfliktu traktowane jako uzasadnione i konieczne, zwłaszcza gdy opozycyjna grupa zbrojna jest jednocześnie przeciwna istniejącemu systemowi szkolnictwa. Jako przykład UNESCO podaje Afganistan czy Demokratyczną Republikę Kongo, gdzie każdy atak kończył się zniszczeniem szkoły i zrównaniem z ziemią wszelkiej infrastruktury oświatowej⁴⁰.

4. Stanowisko społeczności międzynarodowej

Społeczność międzynarodowa, w tym przede wszystkim organizacje międzynarodowe, jak ONZ, UNESCO, UNICEF, ich agendy czy też organizacje pozarządowe wie-

³⁵ Konwencja o bombardowaniu przez morskie siły zbrojne w czasie wojny (IX konwencja haska) z dnia 18 października 1907 r. (Dz.U. z 1936 r. Nr 6, poz. 66).

³⁶ K. Sałaciński, *Ochrona dóbr kultury w prawie międzynarodowym i polskim – doświadczenia z realizacji zadań w ramach misji wojskowych*, [w:] J. Nowakowska-Małusecka (red.), *Międzynarodowe prawo humanitarne. Antecedencje i wyzwania współczesności*, Oficyna Wydawnicza BRANTA, Bydgoszcz-Katowice 2010, s. 142–143.

³⁷ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej konwencji oraz protokołów o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z dnia 14 maja 1954 r. (Dz.U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212, załącznik); Protokół drugi do Konwencji haskiej z 14 maja 1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z dnia 26 marca 1999 r. (Dz.U. z 2012 r., poz. 248).

³⁸ J.-M. Henckaerts, L. Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law, Vol. I Rules...* (reguły 38–40), a także P. Grzebyk, *Cele osobowe i rzeczowe...*, s. 181–185 i bardziej szczegółowa analiza tych regulacji w: K. Sałaciński, *Ochrona dóbr kultury...*, s. 142–147.

³⁹ *The Role of Humanitarian Actors in Safeguarding Access to Education*, Workshop Report, Geneva 19–20 June 2019, s. 5–6.

⁴⁰ *The Hidden Crisis...*, s. 143.

lokrotnie wskazują, że cechą zmieniającego się charakteru konfliktów zbrojnych są rozmyślnie ataki i niszczenie infrastruktury oświatowej⁴¹. Podjęte więc zostały działania, w które zaangażowane są zarówno Zgromadzenie Ogólne, jak i Rada Bezpieczeństwa ONZ, mające do dyspozycji swoje organy pomocnicze, a także aktywność zwłaszcza Specjalnego Przedstawiciela Sekretarza Generalnego ds. Dzieci i Konfliktów Zbrojnych. Jeszcze w 2005 r. RB przyjęła rezolucję nr 1612⁴², w której sformułowała listę sześciu najcięższych naruszeń wobec dzieci, podlegających stałemu monitorowaniu i raportowaniu w ramach stworzonego przez rezolucję mechanizmu. Wśród nich znalazły się między innymi ataki na szkoły. W odpowiedzi na ogromny kryzys edukacji w konfliktach zbrojnych w 2010 r. Zgromadzenie Ogólne przyjęło rezolucję w sprawie prawa do nauki w sytuacjach nadzwyczajnych⁴³. Potępiono w niej ataki na uczniów, nauczycieli oraz instytucje oświatowe i podkreślono, że ochrona szkół oraz zapewnienie nauki w sytuacjach nadzwyczajnych jest priorytetem całej społeczności międzynarodowej i każdego państwa członkowskiego z osobna.

W 2011 r. Rada Bezpieczeństwa zobowiązała Sekretarza Generalnego do umieszczania w swoich raportach listy stron konfliktów zbrojnych, które dokonują ataków między innymi na szkoły oraz na osoby chronione z nimi związane (rezolucja nr 1998⁴⁴). Z punktu widzenia tematu niniejszych rozważań szczególne znaczenie ma rezolucja nr 2143 z 2014 r., w której Rada podkreśliła, że wykorzystywanie szkół do celów wojсковych jest niedopuszczalne (choć przez prawo humanitarne nie jest zabronione), naraża je bowiem na ciągłe ataki i zniszczenie. Rada wezwała do respektowania cywilnego charakteru placówek oświatowych⁴⁵.

W maju 2014 r. inicjatywę w tej sprawie podjął Specjalny Przedstawiciel Sekretarza Generalnego ONZ ds. Dzieci i Konfliktów Zbrojnych, przygotowując dokument *Protect Schools and Hospitals. Guidance Note on Security Council Resolution 1998. Act to Protect*⁴⁶. W Aneksie V, skierowanym do sił zbrojnych państw oraz nieregularnych grup militarnych, przedstawiono projekt Strategii Operacyjnej, której celem jest zapobieganie militarnemu wykorzystywaniu szkół. W dokumencie odwołano się także do działań podejmowanych przez powstałą w 2010 r. Światową Koalicję na Rzecz Ochrony Edukacji przed Atakami (*Global Coalition to Protect Education from Attack – GCPEA*). GCPEA, składająca się z agencji ONZ i organizacji społeczeństwa obywatelskiego, zainicjowała proces, w ścisłej współpracy z przedstawicielami ministerstw spraw zagra-

⁴¹ Zob. m.in. Report of the Special Representative... (2010), par. 12–13.

⁴² Rezolucja RB nr 1612 (2005), SC Res. S/Res./1612 (2005), 26.07.2005.

⁴³ *The right to education in emergency situations...*

⁴⁴ Rezolucja RB nr 1998 (2011), SC Res. S/Res./1998 (2011), 12.07.2011.

⁴⁵ Rezolucja RB nr 2143 (2014), SC Res. S/Res./2143 (2014), 7.03.2014.

⁴⁶ *Protect Schools and Hospitals. Guidance Note on Security Council Resolution 1998. Act to Protect*. UN, New York 2014.

nicznych, obrony i edukacji, a także ekspertami wojskowymi, podmiotami zajmującymi się ochroną dzieci, specjalistami w dziedzinie edukacji oraz międzynarodowymi prawnikami zajmującymi się pomocą humanitarną i prawami człowieka, mający na celu opracowanie wytycznych dotyczących ochrony szkół przed wykorzystaniem przez siły zbrojne i grupy zbrojne w celu wsparcia ich wysiłków militarnych (tzw. Wytyczne z Lucens – *Lucens Guidelines*⁴⁷). Inicjatywa ta ma na celu zwiększenie wiedzy i zrozumienia, poprawę monitorowania i sprawozdawczości, a także opowiedzenie się za jednoznaczным ustawodawstwem krajowym i polityką wojskową w zakresie ograniczenia i ostatecznego wyeliminowania wojskowej aktywności wobec szkół i młodzieży szkolnej. Zachęca się państwa członkowskie, zarówno w czasach konfliktów, jak i pokoju, do wspierania i przestrzegania tego zbioru zasad oraz do praktycznego włączania ich do krajowych polityk i prawodawstwa, a także doktryny wojskowej, podręczników i szkoleń. Chociaż Wytyczne z Lucens zostały opracowane specjalnie z myślą o konfliktach zbrojnych, mogą one być również pouczające w innych sytuacjach, w tym w sytuacjach pokonfliktowych. Załączona w Aneksie V Strategia Operacyjna na rzecz ograniczenia wykorzystania szkół do celów wojskowych ma na celu rozwianie obaw wyrażonych przez Radę Bezpieczeństwa w rezolucjach nr 1998 i nr 2143 roku, dotyczących wykorzystania szkół do celów wojskowych przez rządowe siły zbrojne i niepaństwowe grupy zbrojne oraz wpływu tego wykorzystania na bezpieczeństwo uczniów i ich nauczycieli, a także na prawo do edukacji. Uzupełniając i opierając się na zasadach przedstawionych w Wytycznych z Lucens, Strategia Operacyjna przewiduje szereg konkretnych, praktycznych działań, które mogą być podejmowane przez strony konfliktu, zarówno państwowe, jak i niepaństwowe⁴⁸.

W Wytycznych z Lucens termin „szkoły i uniwersytety” jest rozumiany szeroko i oznacza miejsca wykorzystywane do edukacji na każdym poziomie. Obejmuje więc on na przykład edukację przedszkolną lub ośrodków wczesnej edukacji, szkół podstawowych lub średnich, centra nauki oraz ośrodki szkolnictwa wyższego, takie jak uniwersytety, szkoły wyższe lub techniczne. Termin ten obejmuje również wszelkie grunty i tereny związane z działalnością szkoły. Nie obejmuje to jednak instytucji zajmujących się szkoleniami oraz kształceniem personelu, który jest częścią sił zbrojnych stron konfliktu zbrojnego (np. kolegów wojskowych i innych instytucji szkoleniowych).

Jednym z wniosków Wytycznych jest to, iż szkoły oraz uniwersytety mają ogromne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego każdego narodu i zasługują na dodatkową ochronę, która będzie wdrożona przez strony konfliktów zbrojnych, by żadne miejsca tego

⁴⁷ *Lucens Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use during Armed Conflict*. GCPEA, New York 2012 (revised 2014), https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_guidelines_en.pdf [dostęp: 13.10.2020].

⁴⁸ *Protect Schools and Hospitals...*, s. 20.

typu nie były wykorzystywane do celów wojskowych, nawet wówczas, gdy w danej chwili nie są użytkowane z powodu wakacji czy innej przerwy w nauczaniu⁴⁹.

W 2015 r. rządy Norwegii i Argentyny na forum ONZ doprowadziły do opracowania Deklaracji w sprawie bezpiecznych szkół (*Safe Schools Declaration*⁵⁰), która jest jedynym międzynarodowym porozumieniem politycznym poświęconym ochronie edukacji w konfliktach zbrojnych. Deklaracja ta określa zbiór zobowiązań mających na celu wzmocnienie ochrony edukacji przed atakami i ograniczenie wykorzystywania szkół i uniwersytetów do celów wojskowych. Ma ona na celu zapewnienie ciągłości bezpiecznej edukacji w czasie konfliktów zbrojnych. Została otwarta dla państw, które miały ją zatwierdzić w Oslo w maju 2015 r. podczas pierwszej międzynarodowej konferencji w sprawie bezpiecznych szkół⁵¹.

W marcu 2017 r. rząd Republiki Argentyny był gospodarzem drugiej międzynarodowej konferencji poświęconej bezpiecznym szkołom w czasie konfliktów zbrojnych. Do tej pory do tego międzynarodowego porozumienia politycznego przystąpiło 105 państw na całym świecie⁵², w tym także Polska.

Deklaracja ta buduje wspólnotę narodów zobowiązaną do poszanowania cywilnego charakteru szkół oraz rozwijania i dzielenia się przykładami dobrych praktyk w zakresie ochrony szkół i uniwersytetów podczas konfliktów zbrojnych. Zawiera ona wytyczne dotyczące konkretnych środków, które siły zbrojne i uzbrojone podmioty niepaństwowe mogą podjąć w celu powstrzymania wykorzystania obiektów edukacyjnych do celów wojskowych, zmniejszenia ryzyka ataku oraz złagodzenia skutków ataków i wykorzystania do celów wojskowych w momencie ich wystąpienia. Państwa zobowiązują się również do gromadzenia lub ułatwiania gromadzenia danych o atakach na edukację, do prowadzenia dochodzeń w sprawie zbrodni wojennych związanych z edukacją i do ich ścigania oraz do udzielania pomocy ofiarom. Zatwierdzając Deklarację, państwa zobowiązują się również do przywrócenia dostępu do bezpiecznej edukacji oraz do rozwijania systemów edukacyjnych, które są wrażliwe na konflikty i do propagowania szacunku między grupami społecznymi lub etnicznymi. Deklaracja w sprawie bezpiecznych szkół stanowi ramy dla współpracy i wymiany, a państwa ją zatwierdzające spotykają się regularnie w celu dokonania przeglądu wdrażania Deklaracji⁵³.

Podczas trzeciej międzynarodowej konferencji poświęconej bezpiecznym szkołom, która odbyła się w dniach 27–29 maja 2019 r. w Palma de Mallorca, delegacje

⁴⁹ *Lucens Guidelines...*

⁵⁰ *Safe Schools Declaration*, GCPEA, 29.05.2015, https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_safe_schools_declaration-final.pdf [dostęp: 13.10.2020].

⁵¹ <https://ssd.protectingeducation.org/> [dostęp: 13.10.2020].

⁵² *Ibidem*, stan na 16.10.2020 r.

⁵³ *Ibidem* oraz *Safe Schools Declaration*.

z 80 państw i 35 organizacji systemu ONZ, społeczeństwa obywatelskiego i instytucji akademickich zebrały się, aby omówić pilną potrzebę większej ochrony uczniów, nauczycieli i placówek edukacyjnych podczas konfliktów zbrojnych. Konferencja była dla uczestników okazją do określenia praktycznych rozwiązań mających na celu poprawę ochrony edukacji w sytuacjach konfliktów zbrojnych, a także do omówienia możliwości przyszłej współpracy przy wdrażaniu Deklaracji w sprawie bezpiecznych szkół oraz Wytycznych z Lucens. Dyskusje koncentrowały się na osiągnięciu postępów i większej jasności w kilku kwestiach. Po pierwsze zauważono, że kobiety i dziewczęta są często celem ataków grup, które sprzeciwiają się edukacji dziewcząt. Mogą one również być przedmiotem szczególnych form ataku, takich jak gwałty, uprowadzenia lub rekrutacja, podczas pobytu w szkole lub w drodze do i z placówek edukacyjnych. Nawet jeśli kobiety i dziewczęta nie są przedmiotem szczególnych ataków ze względu na płeć, długoterminowe konsekwencje dla kobiet i dziewcząt mogą być różne i często to one jako pierwsze porzucają szkołę, a jako ostatnie wracają. Jednocześnie, w określonych sytuacjach, chłopcy są bardziej narażeni na pewne rodzaje ataków, takie jak rekrutacja. Podkreślono znaczenie wdrożenia Deklaracji w sprawie bezpiecznych szkół w sposób uwzględniający kwestie płci. Inna interesująca debata koncentrowała się na uzyskaniu przez kobiety dostępu do stanowisk kierowniczych wyższego szczebla (np. w ministerstwach edukacji) oraz na tym, by zapewnić edukacji środki i prestiż, na jakie zasługuje, zwłaszcza w krajach ogarniętych konfliktami. Szczególny nacisk położono na realizację celów zrównoważonego rozwoju w zakresie edukacji. Ten globalny cel uznaje potrzebę ochrony edukacji przed atakami za pomocą specjalnego wskaźnika tematycznego dotyczącego rejestrowania liczby ataków na uczniów, personel i instytucje edukacyjne. Wiele głosów na konferencji wezwało do podkreślenia omawianej Deklaracji jako narzędzia umożliwiającego osiągnięcie celu w zakresie edukacji, jak również do zajęcia się edukacją w sytuacjach kryzysowych i jej ochroną w sytuacjach konfliktowych⁵⁴. Po drugie, podkreślono potrzebę poprawy monitorowania i raportowania ataków na edukację w celu informowania o mechanizmach prewencji, łagodzenia skutków i odpowiedzialności. Systematyczne i wiarygodne dane na temat ataków na uczniów, nauczycieli i ośrodki edukacyjne są niezbędne do przyjęcia skutecznych środków prewencyjnych i postawienia osób odpowiedzialnych za ataki przed sądem oraz zapewnienia pomocy ofiarom. Istnieje wiele wyzwań związanych z gromadzeniem danych o atakach na edukację. Być może najbardziej oczywistym z nich jest brak uzgodnionej definicji ataku na edukację. Co więcej, nie istnieje żaden kompleksowy

⁵⁴ Third International Conference on Safe Schools, Conclusions, w: https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_preliminary_conclusions_third_international_conference.pdf [dostęp: 15.10.2020].

i systematyczny mechanizm zgłaszania tych naruszeń. Inne istotne wyzwania obejmują ograniczone możliwości techniczne, niewielkie zasoby finansowe oraz trudności w dostępie do stref konfliktu, w których dochodzi do ataków na edukację. Paneliści na konferencji podkreślili, że istnieją znaczne luki w danych, zwłaszcza w odniesieniu do danych z podziałem na płeć oraz powiązań między rekrutacją dzieci, przemocą seksualną, korzystaniem z placówek edukacyjnych przez wojsko a atakami na placówki edukacyjne. Uznano za pożądane łączenie różnych, powiązanych ze sobą programów oraz mechanizmów, takich jak monitorowanie przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) ataków na misje medyczne czy program Rady Bezpieczeństwa ONZ dotyczący dzieci w konfliktach zbrojnych. Hiszpania wyraziła poparcie dla prac prowadzonych przez UNICEF i Światową Koalicję na rzecz Ochrony Edukacji przed Atakiem (GCPEA) nad wzmocnieniem monitorowania i sprawozdawczości w zakresie ataków na edukację. Jeżeli chodzi o rozliczalność i zwalczanie bezkarności, podkreślono wysiłki podejmowane przez Międzynarodowy Trybunał Karny. Chociaż główna odpowiedzialność spoczywa na każdym państwie, aktywna współpraca między państwami, ONZ i MTK ma zasadnicze znaczenie. Po trzecie, uczestnicy dyskutowali nad praktycznym wdrożeniem Wytycznych dotyczących ochrony szkół i uniwersytetów przed użyciem wojskowym w czasie konfliktów zbrojnych, podkreślając potrzebę koordynacji działań ministerstw obrony, edukacji, spraw wewnętrznych i spraw zagranicznych w celu skutecznego włączenia Wytycznych z Lucens do operacyjnych podręczników wojskowych, polityki i prawodawstwa państw. Podczas sesji podkreślono również znaczenie zaangażowania niepaństwowych podmiotów zbrojnych, które znają Wytyczne i włączają je do swoich zasad wojskowych. Poprzez zebranie przedstawicieli wysokiego szczebla z rządów, organizacji międzynarodowych i społeczeństwa obywatelskiego w celu potwierdzenia ich zaangażowania w ochronę edukacji w konfliktach zbrojnych i dzielenia się dobrymi praktykami w zakresie wdrażania Deklaracji, konferencja była kolejnym krokiem podejmowanym ku pobudzeniu wsparcia i przyspieszenia realizacji prawa do edukacji dla wszystkich⁵⁵.

5. Podsumowanie

Prawo do edukacji jest ściśle związane z ochroną budynków i miejsc przeznaczonych na jego realizację, bez względu na poziom. Z jednej strony są to więc placówki oświatowe, z drugiej zaś naukowe, których znaczenie dla społeczeństwa jest nie do przecenienia. Mają one wpływ na jego rozwój, znajomość historii oraz pielęgnowanie własnych tradycji i ochronę dziedzictwa kulturowego. Należy więc patrzeć na ochronę

⁵⁵ *Ibidem*.

wspomnianych instytucji podczas konfliktów zbrojnych jako obiektów cywilnych na podstawie konwencji genewskich z 1949 r. i protokołów dodatkowych do nich z 1977 r., jak i z punktu widzenia konwencji haskiej z 1954 r. odnoszącej się do dóbr kulturalnych jako takich. Chociaż prawo międzynarodowe nie zabrania wyraźnie wykorzystywania omawianych obiektów do celów wojskowych, to jednak takie działanie naraża je na atak i w konsekwencji zniszczenie, co już stanowi wyraźne naruszenie norm międzynarodowego prawa humanitarnego. Należy także pamiętać, że szkoły są używane przez osoby cywilne, zwłaszcza te, którym przysługuje szczególna ochrona – przez dzieci. Co do uniwersytetów, to należy podkreślić, o czym była już tutaj mowa, ich wyjątkową rangę jako instytucji nie tylko dydaktycznych, ale przede wszystkim naukowych. Tak więc, podążając za twórcami Wytycznych z Lucens oraz Deklaracji w sprawie bezpiecznych szkół, państwa i cała społeczność międzynarodowa powinny działać tak, by:

- każdy chłopiec i każda dziewczynka mieli prawo do edukacji bez obawy przed przemocą czy atakiem;
- każdy nauczyciel, profesor i administrator szkoły był w stanie nauczać i prowadzić badania w warunkach bezpieczeństwa, ochrony i godności;
- każda szkoła była chronioną przestrzenią, w której uczniowie mogliby się uczyć i realizować swój potencjał, nawet podczas wojny;
- każda uczelnia była miejscem bezpiecznym dla studentów i nauczycieli akademickich oraz by sprzyjała krytycznemu i niezależnemu myśleniu, a także wykorzystywaniu wiedzy⁵⁶.

Działania podejmowane w oparciu o Deklarację w sprawie bezpiecznych szkół czy Wytyczne z Lucens są krokiem w dobrym, pożądanym kierunku. Dzięki dobrej woli państw, a ta jest bezcenna, placówki oświatowe i naukowe mogą zyskać większą ochronę niż ta, jaką zapewniają im istniejące instrumenty międzynarodowego prawa humanitarnego. Zakaz atakowania mógłby iść w parze z zakazem wykorzystywania do celów wojskowych. Wówczas realizacja prawa do nauki w sytuacji konfliktu zbrojnego mogłaby się okazać bardziej realna i bezpieczniejsza. Do tego jednak ta wspomniana dobra wola państw jest nieodzowna.

Bibliografia

Dokumenty

Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej (IV konwencja haska) oraz Regulamin dotyczący praw i zwyczajów wojny lądowej z dnia 18 października 1907 r. (Dz.U. z 1927 r. Nr 21, poz. 161).

⁵⁶ *The Safe Schools Declaration*, <https://ssd.protectingeducation.org/> [dostęp: 15.10.2020].

- Konwencja o bombardowaniu przez morskie siły zbrojne w czasie wojny (IX konwencja haska) z dnia 18 października 1907 r. (Dz.U. z 1936 r. Nr 6, poz. 66).
- Konwencja o ochronie osób cywilnych podczas wojny (IV konwencja genewska) z dnia 12 sierpnia 1949 r. (Dz.U. z 1956 r. Nr 38, poz. 171, załącznik).
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 4 listopada 1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.).
- Konwencja dotycząca statusu uchodźców z dnia 28 lipca 1951 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515).
- Protokół nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 20 marca 1952 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175 z późn. zm.).
- Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej konwencji oraz protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z dnia 14 maja 1954 r. (Dz.U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212, załącznik).
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z dnia 16 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169, załącznik).
- I Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych z dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175, załącznik).
- II Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych z dnia 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175, załącznik).
- Afrykańska Karta Praw Człowieka i Ludów z dnia 26 czerwca 1981 r. (https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf).
- Protokół dodatkowy do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka dotyczący praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych z dnia 17 listopada 1988 r. (<http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-52.html>).
- Konwencja o prawach dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).
- Afrykańska Karta Praw i Dobrobytu Dziecka z dnia 11 lipca 1990 r. (https://au.int/sites/default/files/treaties/36804-treaty-african_charter_on_rights_welfare_of_the_child.pdf).
- Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego z dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708).
- Protokół drugi do Konwencji haskiej z 14 maja 1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z dnia 26 marca 1999 r. (Dz.U. z 2012 r., poz. 248).
- Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej z dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz.Urz. UE C 303/01, 14.12.2007).
- Universal Declaration of Human Rights. UN Doc. GA Res. 217 (III), 10.12.1948.
- The right to education in emergency situations*, GA Res. UN Doc. A/Res/64/290, 27.07.2010.
- Rezolucja RB nr 1612 (2005), SC Res. S/Res./1612 (2005), 26.07.2005.
- Rezolucja RB nr 1998 (2011), SC Res. S/Res./1998 (2011), 12.07.2011.
- Rezolucja RB nr 2143 (2014), SC Res. S/Res./2143 (2014), 7.03.2014.
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 1991 r. Nr 95, poz. 425, z późn. zm.).
- Impact of Armed Conflict on Children*, Report of the Expert of the Secretary-General, Ms. Graça Machel, Submitted Pursuant to General Assembly Resolution 48/157, A/51/306, 26.08.1996.
- Zasady przewodnie dotyczące wewnętrznego przesiedlenia – Guiding Principles on Internal Displacement*. Addendum to the Report of the Representative of the Secretary-General, Mr. Francis M. Deng,

submitted pursuant to Commission Resolution 1997/39, UN Doc. E/CN.4/1998/53/Add.2, 11.02.1998.

Report of the UN Secretary-General on children and armed conflict in Afghanistan. UN Doc. S/2008/695, 10.11.2008.

Report of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict, UN Doc. A/65/219, 4.08.2010.

Report of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict, UN Doc. A/HRC/40/49, 26.12.2018.

Report of the UN Secretary-General on children and armed conflict, UN Doc. A/74/845-S/2020/525, 9.06.2020.

Safe Schools Declaration, GCPEA, 29.05.2015 (https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_safe_schools_declaration-final.pdf).

Lucens Guidelines for Protecting Schools and Universities from Military Use during Armed Conflict. GCPEA, New York 2012 (revised 2014), (https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_guidelines_en.pdf).

Orzecznictwo

Prosecutor v. Zoran Kupreškić and others, wyrok Izby Orzekającej MTKJ, IT-95-16-T, 14.01.2000.

Prosecutor v. Dario Kordić and Mario Čerkez, wyrok Izby Orzekającej MTKJ, IT-95-14/2-T, 26.02.2001.

Prosecutor v. Stanislav Galić, wyrok Izby Orzekającej MTKJ, IT-98-29-T, 5.03.2003.

Prosecutor v. Milorad Krnojelac, wyrok Izby Apelacyjnej MTKJ, IT-97-25-A, 17.09.2003.

Prosecutor v. Ljube Bošković i Johan Tarčulovski, wyrok Izby Apelacyjnej MTKJ, IT-04-82-A, 19.05.2010.

Prosecutor v. Germain Katanga, wyrok Izby Orzekającej MTK, ICC-01/04-01/07, 7.03.2014.

Literatura

Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949, eds. Y. Sandoz, Ch. Swinarski, B. Zimmermann, ICRC, Geneva 1987.

Framework for Access to Education, ICRC, Geneva, July 2017.

Grzebyk P., *Cele osobowe i rzeczowe w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2018.

Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L., *Customary International Humanitarian Law, Vol. I Rules*, ICRC, Cambridge 2005.

Horowitz J.T., *The Right to Education in Occupied Territories: Making More Room for Human Rights in Occupation Law*, "Yearbook of International Humanitarian Law" 2004, vol. 7.

Implementation of the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. General Comment No. 13. The right to education, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, E/C.12/1999/10, 8.12.1999.

Loane G., Fal-Dutra Santos R., *Strengthening Resilience: the ICRC's Community-Based Approach to Ensuring the Protection of Education*, "International Review of the Red Cross" 2017, vol. 99, issue 2.

Lopatka A., *Dziecko i jego prawa człowieka*, Warszawa 2020.

- Nowakowska-Małusecka J., *Sytuacja dziecka w konflikcie zbrojnym. Studium prawnomiędzynarodowe*, Oficyna Wydawnicza BRANTA, Bydgoszcz-Katowice 2012.
- Prawa człowieka. Dokumenty międzynarodowe*, przekład i oprac. B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, Toruń 1993.
- Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór dokumentów*, oprac. A. Przyborowska-Klimczak, Lublin 2009.
- Protect Schools and Hospitals. Guidance Note on Security Council Resolution 1998. Act to Protect*. UN, New York 2014.
- Richards T.A., *The War is Over but the Battle Has Just Begun: Enforcing a Child's Right to Education in the Wake of Armed Conflict*, "Penn State International Law Review" 2004, vol. 23, issue 1.
- Sałaciński K., *Ochrona dóbr kultury w prawie międzynarodowym i polskim – doświadczenia z realizacji zadań w ramach misji wojskowych*, [w:] J. Nowakowska-Małusecka (red.), *Międzynarodowe prawo humanitarne. Antecedencje i wyzwania współczesności*, Oficyna Wydawnicza BRANTA, Bydgoszcz-Katowice 2010.
- The Hidden Crisis: Armed Conflict and Education. Education for All*, Global Monitoring Report 2011, UNESCO, Paris 2011.
- The Role of Humanitarian Actors in Safeguarding Access to Education*, Workshop Report, Geneva 19–20 June 2019.
- The Six Grave Violations Against Children During Armed Conflict: The Legal Foundation*. Working Paper No. 1. Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict. October 2009 (tekst w: <http://www.un.org.children/conflict>, 10.10.2020).

Źródła internetowe

- Global Coalition to Protect Education from Attack, <https://ssd.protectingeducation.org>.
- United Nations, www.un.org.